

За българо-сръбската езикова граница

Румен Иванов

Една от най-невралгичните в историята на южнославянската диалектология е били и все още е свързана с проблема за характеристиката (и най-вече за народностната принадлежност) на диалектите, които се говорят в пограничната зона на преход между български и сръбския език. По своя генезис и структурни особености те се отнасят към българския диалектен континуум. Това се обуславя от историческата съдба на тази зона през вековете, включвана ту в пределите на българската, ту в пределите на сръбската държава. Всъщност решаването на този проблем означава да бъде точно определена западната граница на българската езикова територия.

Торлашки диалект е общо наименование, използвано от диалектолозите и езиковедите за обозначение на диалектите говорени в днешна Източна и Южна Сърбия, както и в някои части на Косово, североизточната част на република Македония (Кратово – Куманово), Западна и Северозападна България (Трънско, Брезнишко, Белоградчишко), както и на говора на малките общности на карашовените и свиничаните в Румъния и гораните в Косово и Албания. Този диалект е известен в сръбската диалектология още като Тимошко-Призренски. Далибор Брозич го изключва от ареала на шокатавицата. Тимошко-Призренският говор е част от Балканския езиков съюз. В сръбската диалектология този диалект се разделя на четири типа – призренско-южноморавски, свърлиж-ко-заплански, тимошко-лужнишки и свиничанско-карашовенски. Напоследък от групата се отделя горанския говор, който принадлежи всъщност към западномакедонските на-речия.

Съществуват обаче някои неясноти относно точните граници на този диалект. Така например през 1912 г. сръбският езиковед Александър Белич пише нещо твърде интересно: *„Източно от косовския диалектен пояс, от склоновете на Шар планина, та чак до Кюстендил, се намира говор, който по своите главни особености се простира в Сърбия по течението на Южна Морава, като продължава по нейната долина до сливането на Западна Морава с Южна и землището на запад от нея чак до Куришумлия, Прокупле и Ястребац, а на изток до Сува планина. Този говор е еднакво говорен в Призрен, Куманово, Гниляне и с някои отклонения – в Скопие, Кратово и Крива Паланка; по на север, той се говори във Враня, Лесковац, Ниш и Алексинац. Неговото влияние преминава и отвъд тук споменатите места, чак до Парачин и Ягодина. Това е този диалект, на който говорят героите в разказите на Стефан Сремац и Борислав Станкович. Това е в основата си същински сръбски диалект с източен изговор, с най-старите гласни и форми, който е бил подложен в известна посока на влиянието на македонските говори. Наред със старите сръбски особености (запазване на полугласната, на старата акцентна система и други), този диалект е свел всички падежи само до две или три форми, а за обозначаване на различните падежни завършеци се употребяват предлози (къщата на сестра ми и подобни); след това той е изгубил разликата между различните акценти и не познава дължината на сричките и подобно.“*¹ Говорът характерен за Паракинското Поморавие наскоро бе изследван от сръбската диалектолож-ка София Милорадович. В тази област тя намира голямо влияние от страна на преселници от вардарско-южноморавската миграционна вълна на

¹ Александар Белић. Стара Србија са историско – језичке тачке гледиште. В: сп. Српски књижевни гласник, књига 29, 1912 г., стр. 668 – 669.

заселване. Определя този говор като преходен между Тимошко-Призренския и Косовско-Ресавския. Същата тази Милорадович сама изтъква, че в този говор е налице силно изразена тенденция към аналитизъм и че той притежава редица от характеристиките на говорите спадащи към балканския езиков съюз, към които истинските сръбски диалекти не принадлежат, като: последователно приравняване на формите за акузатив в множествено число с тези за номинатив също в множествено число при съществителни от мъжки род, използване на ограничен брой форми за аналитични сравнения, образуване на бъдеще време без инфинитив – с обща глаголна енклитика (с изключение на 1 л. ед. число) и използване на *да* конструкция, несъществуване на инфинитив и на причастия за минало време.² За българският характер на този говор загатват и някои специфични лексеми използвани в него. Известно, е че думата тъкмо – „сега“ е типично българска и отсъства от речника на сръбския език (Вук Караджич). Сръбският езиковед от руски произход Кулабкин, я записва под формата „такам“ в диалекта говорен в Паракин /Поморавието/. Населението на Паракин, както и в някои села и махали по поречието на р. Велика Морава е предимно от български произход. Ст. Младенов посочва румънското *tosta/i/* - тъкмо, като старобългарска заемка. Аналогично в тох./б/ *tompok* – сега.

Изследвайки на терен говорите в Алексиначкото Поморавие Неделко Богданович е посетил и някои села намиращи се по на север в Ръжанско. Според него в Липовац, Руище, Църни Кал, Пардик, Грабово, Прасковче, Послон, Чебуре по своя експираторен акцент, по аналитичната деклинация и отсъствието на инфинитив (с други особености) населението спада към тимошко-призренската говорна зона, въпреки липсата на важни южноморавски черти в неговия говор.³

Известният сръбски етнограф и писател Вук Караджич (1787 – 1864 г.) има обективно виждане за населението в Сърбия. В писмото си от 10 март 1818 г. до своя приятел словенския филолог Бартоломей Копитар той пише: „*Я ћу у априлу мјесецу прећи у Србију, сад да чуем како Србљи говоре, и шта пђваю, пак ћу онда опет прећи амо да печатам Рђчникъ. Овде самъ нашао едну бабу изъ Србије од Крушевица која ми е казала више од 50 пђсана женских те самъ написао. Пђсне ове, осимъ свое обычне красоте, имаю то особито; 1. что кодъ имена женскога рода, која се окончаваю на а, у дателном‘ и у сказателном‘ единственном‘ на мђсто и имаю е. 2. мђсто гь нигде не‘маю и (осимъ тимъ), него свуде е н. п. летео, видео; а Сремцы кажу летио, видео и пр. Сад кадъ предъеъмь, у Србију отићи ћу да видимъ да ли читавъ предъгль овако говори; чини ми се да е ово некакво нарђчие Бугарског езика.*“ Б. Миланович старши научен сътрудник към Филоложкият факултет на САНУ в периода юли – август 1960 г. е изследвал говора в село Макрешане, което се намира на устието на река Расина към Сръбска Морава, а е посетил освен това и няколко села, които са дислоцирани източно от Расина, а именно Текия, Добромир, Дедина, Дворане, Петина, Поляци, Ловци, Бован, Мали Шилеговац Читлук, Гаглово. Говорът в този край има редица езикови черти, които са характерни за южноморавския говор (напр. местоименни падежни предлози „ги“, „гу“; дефектна деклинация: „из наш браник“, „сече батаци“ и др.⁴ Виждаме типични за българският език особености. Следователно и в Крушевачко се говори на

² Софија Милорадовић. Скица за етнодијалектолошка истраживања подјохорских поморавских села. В: Бањаши на Балкану. Идентитет етничке заједнице. Београд. 2005 г., стр. 108.

³ Неделко Богдановић. Говор Алексиначког Поморавља. В: Српски дијалектолошки зборник, XXXIII, 1987 г., стр. 52.

⁴ Б. Милановић. Извештај о испитивању говор села Макрешане. В: Гласник на САНУ, 12, свезка 2, 1962 г., стр. 231 – 232.

едно българско наречие, макар и сега силно повлияно от сръбския език. Говорът в областта Темнич, според сръбският езиковед Александър Белич представлява смесване на южноморавския диалект с левачки (б. а. – за него виж по-долу), при което това смесване в долината на р. Морава и на нейния десен бряг е по-осезателно, отколкото на левия, като той определя планината Юхор като най-крайния предел, в който може да се открият след от това смесване.

Като най-отдалечената северозападна точка на Призренско-Тимошката говорна зона, в диалектоложката литература се посочва планината Рътан, откъдето границата на тази говорна зона се описва различно. От Рътан, тя според Александър Белич, завива източно към Топужница изключвайки цялата територия на Горното Църноречие от Призренско-Тимошкия диалект. По описанието на Павле Илич границата от Рътан се спуска към град Болевац, а след това идва източно към Зайчар и въз основа на това описание границата на Призренско-Тимошката зона обхваща и дял от община Болевац. Обаче, на своята диалектоложка карта Павле Ивич е означил цялата област североизточно от Рътан като зона на Косовско-Ресавския диалект. Поради всичко това интересно е детайлно да се проследи говорната ситуация в Горното Църноречие и да се установи дали всички говори принадлежат на Косовско-Ресавския тип, а след това да се тегли прецизна разграничителна линия между двата диалекта. Това е направил сръбският езиковед Ненад Радосавлевич. В тази област говорната ситуация е много интересна, както заради етническия състав на целокупното население на Горното Църноречие (значително присъствие на власи), така и заради различният произход на жителите от невлашки произход, а следователно и заради етнопсихологическите различия между тамошните обитатели, влиянието което си оказват едни на други, протичащите асими-лационни процеси и т.н.

Според Радосавлевич на северозапад Тимошко-Призренският диалект върви от планината Рътан, която в научната литература се отбелязва като негова северозападна гранична точка, спусната е разграничителна линия до село Луково, което представлява най-западното село в този край, където може да се чуе експираторен акцент. Село Криви Вир, чийто говор се откроява с триакцентна система, остава в Косовско-Ресавската зона, а село Мирowo с едноакцентна система в Призренско-Тимошката зона. По-нататък границата отива към Църни Тимок и по този начин село Ябланица би представлявало Косовско-Ресавски населен пункт, тъй като с оглед на акцентната система отговаря на това реално състояние. Следователно, село Ябланица, се намира на самата граница между тези два диалекта и представлява най-южната точка, в която се говори на Косовско-Ресавски диалект в тази област. По-нататък границата отива на Църни Тимок и оставя село Мали Извор в Призренско-Тимошката диалектна зона. Със своята едноакцентна система това населено място представлява най-северният пункт в община Болевац, където се говори български. Отивайки на североизток от Църни Тимок границата според Радосавлевич минава през село Сумраковац, в което според него се говори Косовско-Ресавски диалект, а село Върбовац (първото „сръбско“ село изпод Църни Тимок) остава в Призренско-Тимошката говорна зона, като най-североизточна точка в Горното Църноречие, в която се говори Призренско-Тимошки. Говорът в селата Илино, Добруевац, Руище и Болевац – село принадлежи към Призренско-Тимошкия диалект, като тази класификация е направена въз основа на акцентната система в тях.⁵ Характерно за говора на село Руище е, че той е доста

⁵ Ненад Радосављевић. Поглед на северозападну границу Призренског-Тимочког дијалекта. В: сп. Српски језик. Студије српске и словенске, година VII, свезка 1-2, 2002 г., стр. 503.

консервативен. Изолиран и затворен откъм влияние на Косовско-Ресавските езикови особености, този говор е приел най-малко иновации, или с други думи ако има такива те не са широко разпространени. За това със сигурност е допринесло географското положение на това село и по-голямата отдалеченост от селата, в които се говори на Косовско-Ресавски диалект. Трябва да се отчете също и това, че Руище винаги е гравитирало към западните сокобански и източните княжевишки села, а не към селата от областта Църна Река, което е имало за последица запазване в него на многобройни архаични езикови черти типични за свърлижко-запланския говор. Сравнително сходните говори в селата Илино, Мирowo, Върбовац, Мали Извор, Добруевац и Болевац – село, може въз основа на още някои свои особености да се отнесат към най-северната точка от Призренско-Тимошката диалектна зона ако приемем, че в цяла Неготинска Крайна се говори Косовско-Ресавски, както това правят сръбските езиковеди. За тях са характерни несъществуването на инфинитив, който е заменен от *да конструкция* + презент, аналитична деκлинация, остатъци от аналитично сравнение, които обхващат и втората дума (особено, чисто обстоятелствената сравнителна и превъзходна степен).⁶

И така да обобщим. Тимошко – Призренския диалект се дели на няколко групи, като тази говорена в Паракинското Поморавие има преходен характер с преобладаване на южноморавските особености. Тимошко-лужнишкия поддиалект се говори в районите на Зайчар, Княжевац, Свърлиг, Пирот, Бела Паланка, Бабушница, Църна Трава, Босилеград, Търговище, както и в общините Чупрене, Чипровци и Белоградчик на територията на р. България. Тук населението е известно с етнографското си название торлаци или турлаци. Свърлижко-запланската подгрупа е разпространена в околностите на гр. Свърлиг и в региона Заплана. Най-значителна е призренско-южноморавската подгрупа, която се говори в Южна Метохия (Призрен и Джаковица), косовското Поморавие (Гниляне, Косовска Каменица, Витина), южноморавската област (Буяновац, Прешево, Враня, Сурдулица, Владичин Хан, Лесковъц, Власотинци (смесен с тимошко-лужнишки), Лебане, Гаджин Хан (смесен с тимошко-лужнишки), Ниш, Житораджа, Долевац, Алексинац, след Топлица (около Прокоп, Куршумлия, Блаца – смесен с зетско-санджакски и източнохерцеговински от преселниците), Тимошко и Неготинска Крайна (Соко/л/баня, Болевац, Майданпек, Бор, Неготин – смесен с влашки и косовско-ресавски). Според сръбските езиковеди преди големите миграции от XVI в. в Неготинско се е говорил Тимошко-Призренски диалект, сходен с този, който се говори по Тимок и в днешна Северозападна България, а в наши дни диалекта е Косовско-Ресавски. В действителност нещата са далеч по-сложни и тук може да се наблюдава смесване на три народностни елемента: българи, сърби и власи. Тази смесица от племена е тясно преляла една в друга. Не само селата на власите се редуват със „славянски“, но дори в едно и също село много често може да се срещнат представители на трите народности. При такова объркване и непрекъснати сблъсквания на тези елементи от населението резултатите от кръстосването естествено трябва да се явяват тук в най-различни и резки форми. За говорът тук не е написана специална студия, но различните пътешественици минали през областта по време на турското робство определят невлашкото ѝ население в по-голямата му част като българско. Интересна хипотеза за потеклото на населението в Неготинска Крайна изказва Антон Страшимиров. Власи от Карпатите минават през Голубина-планина и се разливат на

⁶ Пак там, стр. 504.

изток пряко Тимок и на запад до Морава и заемат няколко околии. По време на Първата световна война Стоян Романски ги изчислява на около 200 000, но той преувеличава техния брой, давайки редица неверни данни за етническия състав на някои селища в Поморавието и Тимошко. Българи от широката Тетевенска планина се разбягват и се разливат в Кулско, прехвърлят Тимок, заемат Зайчар и с отделни поселения дори до Пожарево на Велика Морава. Големи групи българи от ислямизираните торбешки в Призренско, както и други християни от същинско Косово поле, заедно с истински сърби от Новопазарския санджак бягат от поголовните потурчвания в тези области и също намират обширната празна площ от Видин до Сталак и се разливат в уединени поселища от по 5 – 6 челяди. Тези преселници от Косово поле обаче в голямата си част са били с български произход, а не със сръбски, както погрешно се смята от много български историци, затова и езикът им има толкова български черти. Те заемат сега главно Кюприйско, Паракинско, Деспотовско, Пожаревско, като отделни техни поселища достигат до Тимок. Маса българи от Тиквешията (средна Македония) също бягат от поголовните потурчвания там и пак намират девствените лесове по запустелите Църна Река и Крайна. Те вървят също групово и заселват Неготин, Бражегрънци, Райць, Търговище, Мокрен, Темник – т. е. съставят поселища и им поставят названията на своите родни села в Тиквешията, така както българските поселения в Бесарабия носят имената на напуснатите села в родината.⁷

Сръбските учени не признават така очертаната територия - сръбският проф. А. Белич (1905) счита Вардарска Македония и Западна България чак до р. Искър за сръбска езикова територия и с това оспорва езиковата граница между България и Сърбия. Нещо, повече, тезата на най-титлувания сръбски езиковед Александър Белич е, че там славянизацията е късна – XIV в. за Поморавието и XV в. за Тимошко. В Поморавието я свързва с инвазията на Неманичите, при която сърби от запад се заселили в т.н. "Българска гора", иначе рехаво населена преди това от власи?!. При сливането между едните и другите, субстратните власи предали на колонистите сърби балканизмите - разклащане на падежната система, аналитичност на езика и т.н. В Тимошко и Пиротско това сърбизирано население проникнало през XV в. от инерция и също покрило заварено влашко население. На изток от Белградчишко, Трънско и Брезнишко, т.е. в Софийско, Ломско, Берковско, Кутловишко и Видинско пак били проникнали през XV в., но в Ломско, Видинско, Кутловишко и Берковско се били смесили със заварено западнобългарско население, а в Софийско проникнали едновременно или малко по-късно от западнобългарско и двете групи заварили влашко и печенежко субстратно население. Така според него торлаците са сърби смесени с посърбени власи, а шопите смесица между българи, сърби, власи и печенеги. Под торлаци той разбира и населението в Западните покрайнини, включително и хората от Трънско, Брезнишко и Белградчиш-ко.

Цяла група учени от Русия, САЩ, скандинавските страни и др. твърдят, че съществува един ареал, който те наричат БАЛКАНОСЛАВЯНСКИ (Р. Александър, Св. Густавсон, Г. А. Цыхун). Тези автори не са далече от наличието на още един славянски език - БАЛКАНОСЛАВЯНСКИ ЕЗИК, който се покрива с торлашката диалектна трупа, т.е. с ТОРЛАШКИ. Този нов език сякаш е в противовес на българския книжовен език,

⁷ Антон Страшимиров. По Морава. В: в-к Военни известия, XXVII, бр. 209, 14 септември 1918 г., стр. 2 – 3.

но неизвестно защо, има черти на българския език. Така пишат тези европейски и американски учени, които нямат кураж да признаят ясно: езиковите факти доказват, че говорите са български.

Сръбските етнографи Караджич, Миличевич, Карич обясняват, че в сърбо-хърватските земи се говорят три наречия: *чакавското* в Далмация, *кайкавското* на границата със словенците и *щокатавското*, което е най-разпространено и се говори в Сърбия, Войводина и Хърватия, което беше литературния сърбо-хърватски език. Щокатовското наречие от своя страна се подразделя на три поднаречия: *иекавско или южно, икавско или западно и екавско или източно поднаречие*. Иекавското наречие се говори в Западна Сърбия край Дрин и по-горното течение на Сръбска Морава до Ибър. Икавското се говори на едно малко пространство около Валево и по Колубара. Екавското се говори в Северно Косово и в областите Ресавя, Браничево и Източна Шумадия. Но с това не се изчерпва целият въпрос. Оказва се, че спрямо тях Тимошко-Призренският диалект или Торлашкото наречие, няма как да е сръбски диалект, тъй като по самата сръбска терминология на юг от южното сръбско наречие, не може да има друго по-южно сръбско наречие; също и на изток от източното – косовско-моравското наречие не би трябвало да се счита за сръбско, а за българско. Като разглежда въпроса за границата между източното сръбско наречие и косовско-моравското, Кръстьо Мисирков, отбелязва, че този въпрос не е достатъчно разяснен; едни я слагат на река Морава, други по на запад. Според него български диалект е и Косовско-Ресавския. Затова ще се спра по-подробно на него. Според самите сръбски езиковеди този диалект се дели на следните говори: *косовски, жупски, тръстенички, левачки, ресавски, копаонички, джердапски и смедеревско-вършачки*. Имената си тези подварианти на Косовско-Ресавския говор са придобили по географски признак. Прави впечатление, че от неговият ареал са изключени районите на Крушевац, Паракин, Кюприя и Неготин, в които уж се говори на този диалект също. По-горе изяснихме, че това не е така, тъй като преобладаващата част от жителите на тези райони са българи по произход и са носители на български диалектни особености, макар и подложени на силна сърбизация в наше време. Но върху тези говори се усеща силното влияние на българския език. Така например говорът около градовете Александровац и Брус представляващ част от Косовско-Ресавския диалект е претърпял значително влияние от Тимошко-Призренския диалект отразяващо се и в загуба на флексията. Тръстеничкият говор, който се явява типичен за Косовско-Ресавския диалект в цяло, също представлява в своята система ред аналитични иновации в падежния синтаксис, намиращи своя опора на територията на Тимошко-Призренския говор. Говорът в областта Левач, отнасящ се по най-голямо число особености към Косовско-Ресавския, но претърпял очевидно влияние от шумадийските говори, също има дефективна деклинация, която несъмнено се е разпространила от говорите в Източна Сърбия. По мнението на Р. Симич „*този говор най-общо казано се включва в новощокавската диалектна област, по малка част от своята структура той още гравитира към балканощокавските тимошко-призренски говори, освен това „проникването на общия падеж е причинено предимно от външни инфилтрации“*. Обаче ред черти от падежния синтаксис на този говор Р. Симич счита за автохтонни. Ресавския говор е изследван от А. Пецо и Б. Миланович. Те подчертавайки смесения характер на населението в тази зона, свързват с това смесване и значителното разрушение на „ресавското склонение“. Копаоничкият говор се счита, че е запазил в най-висока степен определени архаични характеристики. Той отразява

историческото развитие на говора на местните сърби, въпреки че през XIX – XX век Копаоник с неговите подстъпи (с изключение на североизточния му край) приема различни струи преселници от запад – от Пещер, Сиеница, околностите на Нови Пазар, а по-късно от Черна Гора и Херцеговина (т.нар. ери). В Долното Поибрие и в т.нар. Поибрие при Кралево изговорът е екавски, но с някои йекавски характеристики. С това се отличава и говора около манастира Студеница. Що се отнася до косовския говор той се е сформирал в резултат на смесване в различни пропорции на различни места на собствено косовския говор със зетско-сеницкия при достатъчно силно албанско влияние и при относително слабо участие на говорите от призренско-южноморавския ареал в северната част от Косово и при значително участие в центъра.⁸

За Тимошко-Призренския говор е характерно следното:

- 1) *e* вместо *ь* в думата Великден „Възкръс“ и подобни названия на празника;
- 2) метатеза в думата *цѣфти*;
- 3) отсъствие на консонанта *в* във фотонима *бука*;
- 4) бройна конструкция, в която съществителното има една и съща форма с всички числа;
- 5) съществително *пролет*, а не *пролећ(e)*;
- 6) разширение *–e* във вок. женски имена, евентуално и някои други, главно хипокористични съществителни от женски род на *–ка* (*Стоянке*);
- 7) енклитика *ги* в ак. мн. число при лични местоимения в 3 лице;
- 8) липса на сръбска падежна система, използват се само винителен падеж: „*главу, руку*“; или определителен член: „*главуту, рукуту*“;
- 9) дателният падеж се изказва като в български посредством частицата „*на*“ – „*он ѝе на мою жену брат*“;
- 10) презентни като *искам* и *викам*;
- 11) вокал *у* в инфинитивната основа на глагола с презент на *уйе* (*купували*);
- 12) липса на тонално ударение, характерно за сръбски;
- 13) многобройни деминутиви със суфикса *–ка* (*чашка*);
- 14) употребата на определителен член (използва се и в западната половина на територията на турлашките говори);
- 15) разширяване на инфинитивната основа във форми като *станула* или *станала*;
- 16) сравнителната степен се образува по български с частицата „*по*“, например „*убав, по-убав*“, а не „*леп, леп –ше*“;
- 17) средно и краесричното „*л*“ не преминава в „*о*“, както е в сръбски → дълго, а не дуго; пепело, а не пепео; сулза, а не суза;
- 18) изговорът на „*ъ*“ (произлизащ от старите ерове) се среща на цялата територия, включително и в северозападните райони, като отсъства в сръбски, където еквивалентът е „*а*“ – Лесковъц, Княжевъц;
- 19) деминутивна формация тип *петле*;
- 20) *оре(x)*, а не *ора(x)* и т.н.

Сръбските езиковеди отдавна са забелязали, че за Тимошко-Призренският говор като балканистичен феномен възниква общ падеж, който с помощта на предлози

⁸ Андрей Соболев. Категория падежа на периферии балканославянского ареала. В: Сборник матице српске за филологију и лингвистику, 1991 г., XXXIV/1, стр. 118 – 119.

изразява всички значения на частен падеж. Най-честата констатация за падежната система в тези диалектна зона е, че в говорите, които принадлежат към нея не съществува общ падеж, с една и съща форма за акузатив, и че значенията на частния падеж се изразяват посредством конструкция от предлози и общ падеж. Тук трябва да отбележа, че една голяма част от тези предлози са нехарактерни за сръбските диалекти и сръбския книжовен език като цяло. Ето и кои са те:

врз/врза – основното значение на предлога *врз* в разглеждания говор е *над*. Със значенията си *на*, *над върха* този предлог е широко разпространен, и обхваща ареала на призренско-тимошкия и косовско-ресавския диалекти, простирайки се до пожаревско-вършачкия (село Касидол). Божидар Видоески го регистрира на кумановска територия, но него го няма в шарпланинската жупа Гора, както и в нито един от съседните македонски говори. Първоначалното значение на предлога *врз* със съществително име в общи падеж е свързано с категорията специалност, преди всичко за адлативност и местна насоченост, докато по-рядко се среща в други категории.

зарад – този предлог намираме само в монографиите за говора на селата Бучия и Бели Поток и в Алексиначкото Поморавие, където се среща като семантичен еквивалент на предлога *ради*. В говорите от Алексиначкото Поморавие се забелязва смесване на смисъл за причина и цел. Отсъствието на предлога *због* в някои говори (Църна Трава), се компенсира с употребата на предлога *ради*, който тук има причинен смисъл. В нито едно от значенията си предлога *зарад* не е регистриран в говорите от областите Заплана, Горна Пчиня, Лужница и Понишавието. Възможна е неговата замяна с други, честотни предлози. В косовско-ресавските говори той се среща изключително във варианта *ради*, но и тук няма разграничение между причинен смисъл и смисъла на целта.

към – предлога *к(а)* не е известен сред говорите в Югоизточна Сърбия, но неговата функция някъде се изпълнява от предлога *към/кам*. В различни форми този предлог е присъщ за тимошко-призренската диалектна зона. В Алексиначкото Поморавие не се среща формата *кам*, а по-скоро *как*, която е фонетичен вариант на формата *ка*. Това личи от следните примери: „*терај овце как планину, оде как Делиград, одатле су кренулуи как Ражањ*“. Предлогът *ка* във формата *как* се среща и в Паракинското Поморавие.

кре/кра – този предлог се среща в областта Заплана и Понишавието и синоним на сръбският предлог *код* (при). Павле Ивич го е записал в речта на т. нар. „галиполски сърби“ във формата *кр < крај*. Всъщност последните са били някакъв вид шопи, преселени много отдавна в Източна Тракия. Село Байрямич, което са обитавали е било патриаршистко, но част от тях незнайно как са били привлечени да се заселят във Вардарска Македония. В България от тях идват според Деян Димов около 150 души. Други се заселват в Гърция. В говорът от областта Горна Пчиня се използва нередупцирания предлог *крај*, както и неговия гласов вариант *кръј*: „*она си улегне у рупу крај лисичики, не ву давав леб да једе кръј њим.*“

куде – този предлог в повечето тимошко-призренски говори се използва като синоним на предлога *код*. В речта на жителите от селата Бучия и Бели Поток е еквивалент на предлога *около* за време и място.

порад – този предлог е регистриран единствено в говора от областта Заплана като се среща в три разновидности: в синонимия с *поред* + Г за изразяване на динамика

на движение по отношение на дадено място, както и за тълкуването на позиция с глагол, вместо книжовното сръбско *уз* и вместо *са* + И.

през/прз/проз – този предлог е еквивалент на сръбският *кроз*. Най-често означава мястото на движение, но може да се срещне също и в друга функция в зависимост от контекста на изречението.

спроти – този предлог отговаря на сръбския *према* в книжовния сръбски език и се среща с местен и времеви смисъл, както и за означаване на отношението към някое лице. Във формата *спроћу* е забелязан в Паракинското Поморавие със същото значение каквото има и в говора от областта Заплана.⁹

Че населението в източна и югоизточна Сърбия е българско по произход и се отличава от другото сръбско население, може да се види и по носията, дрехите на жителите. По костюмите, а също и по типът на населението според Гаврил Занетов, тук може да се отличат две или три български племенни групи. Едната група съставляват бившите окръзи черноречки (зайчарски), княжевишки, и източната половина на алексиначки, в които жителите се викат торлаци или шопи и са еднакви по език и по тип с жителите от Пиротско, Вранско и от сегашните западни български предели – Трънско и Белоградчишко. Тук мъжете не са носили долни гащи, а само горни сукнени, бели, които са тесни, на пояса стегнати с ремък или връв и които в повечето места са се викали „бенеvreци“. Обували са се с цървули, краката си са завивали с „навуща“. Обличали са се с кожуси, дълги до коленете, с „долама“ от същата дължина, обшита с черни гайтани, с дорамник и долактица от бяло сукно, пак дълги до коленете, но без ръкави; най-отгоре са обличали една „дреха“ от черно сукно като дорамник, но с ръкави. На кръста са се препасвали с пояс, а на главата си са носили калпак от овча кожа; по на север в Зайчарско, вълната на калпаците е по-голяма, като у власите. Жените са носили на главата си дълги пешкири, като в Царибродско и Софийско, а със забрадки са се завивали само по градовете. На кръста жените са се стягали с пояс, по на юг и с колан с големи „павти“. Над ризата се е носило „сукно“ или „сукман“, дълга по някъде колкото ризата, по някъде до коленете. Сукното някъде е било цяло, а по други места се е състояло от две престилки, предна и задна.¹⁰ До седемдесетте години на XIX в. старите хора от тази българска племенна група са носили дълги коси, слетени на перчин. Някой от тях са носили такива коси и по-късно, та са само тях сплитали при тръгване на печалба, в края на XIX в. Трябва да се отбележи, че един печалбар от тези краища отсякъл своя перчин в Азян, Смедеревско и го продал след това. Ризата е била изработена от прост домашен плат от кълчища, право кроена, дълга до коленете, с широки ръкави и без таслица. На гърдите е била дълбоко прорязана, а под гърлото са се везали клипове от конец. Ниските колиета и гърдите са били везани с черна, зелена и червена вълна.¹¹ До присъединяването на тези райони към Сърбия девойките са ходили гологлави, а жените са се забраждали с шамия. След венчавката кумът е слагал на младите каица на главата, която е била носена от тях цял живот. Каицата се приготвяла от конопен плат, така че цялата да изглежда червена. Върхът на шапката е бил „заплетен“ и извезан с многоцветна вълна. Пряко каицата се слагала бяла марама, а

⁹ Тања Милосављевић. Померања у употреби предлога у вези са општим падежом призренском – тимочких говора. В: Дијалектолошка истраживања српског језичког простора.

¹⁰ Гаврил Занетов. Българското население в средните векове. Русе. 1902 г., стр. 50 – 51.

¹¹ Милка Јовановић. Народна ношња у Србији у XIX веку. Београд. 1979 г., стр. 193.

отпред е бил прочелника – наниз от ситни пари. Още при Бузбек, в 1553 година, има данни, че в някои райони на Поморавието се е носила червена шапка каквато можеше да се види миналото в околията на София. Тук е мястото да отбележа, че плитка в съчетание с червена шапка, като фес с бяла марама, се е носила и в Родопите, която, съгласно описанието, напълно отговаря на торлашката каица.¹²

Към друга племенна група принадлежи населението по двете страни на Българска Морава в Лесковачко, Прокуплийско и в част от Нишко, Крушевачко и Алексиначко. Тук мъжете са носили на главата си фес с хлабаво завит пешкир, единият край на който е отпуснат като в Кумановско. Гащите са от тъмен цвят и широки. Жените, по някъде, като в Лесковачко, носят на главата си дълъг пешкир, като шопкините, а друга-де по на север, носят „тървели“ (едно парче дебела тъкана материя). Живеейки под различни обществено-исторически и икономически условия, под силното влияние на турските господари, населението от южноморавската област е носило проста, груба носия от домашни и обикновени платове, без много украса и везбена орнаментика, с изключение на женската носия от Поморавието. Това е отбелязал и Йован Цвийч, който пише, че „моравската носия, в сравнение с косовската е проста и безвкусна“. На носията във Вранско в миналото, наред с ориенталската, забелязва се и влияние на съседните македонска, краищко-кюстендилска и знеполска носии. След анексирането на Вранско от Сърбия, а особено след 1912 г. се усеща силното влияние на носията от Северна Сърбия, особено шумадийската.¹³

В Паракинско може да се каже, че носията е като на шопите в България. Мъжете носят беневреци без долни гащи, препасани доста низко съ ремък, долама дълга до колени, дорамник, долактица ; на краката завиват навуца на главата носят голям овчи калпак. Също носят кожуси. Най-разпространена е бялата аба. Жените носят сукно, две престилки от пред и отзад, а на краката си завиват навуца.

В областта на народните игри що се отнася до Югоизточна Сърбия също може да се установи различие между нея и населението в останалите райони на Сърбия. Интересуващата ни етнографска област е съставена от отделни по-малки ландшафтни единици: Баня, Алексиначко Поморавие, Тимок, Заглавак, Буджак, Нишава (районите на Ниш, Свърлиг и Белопаланкското поле), Пиротско поле, Лужница, Висок, Бурел, Знеполе, Босилеградско Краище, Власина, Лесковачка Морава, Вранско Поморавие (районите на Владичин Хан, Вранското поле и Буяновац), Пчиня, Горна Морава, Изморник, Косово поле, Сириничка жупа, Средска жупа, Ябланица, Пуста Река, Ветерница, Добрич, Топлица и дял от Копоаничката жупа. В тази етнографска област живеят голям брой староседелци („старовремци“), представители на косовската и мораво-вардарската вълна на заселване, а най-малък брой са динарците (б. а. – истинските сърби). Това е най-богатата етнографска област в западната ни съседка по отношение на игрите и техния музикален съпровод. Характерни за нея са асиметрията в игрите и поддържащата музика, както и богатството от неравноделни тактове (3/8, 5/8, 7/8, 9/8...). Най-популярни тук са следните игри: Руменка, Белопаланкска шесторка, Крупна шесторка, Чачак, Лесковачка шесторка, Власинка, **Бугарка**, Цоне моме Цоне, Пешачка. Виждаме типични български особености. Интересното е, че същата игра

¹² Пак там, стр. 199 – 200.

¹³ Гаврил Занетов. Българското население в средните векове. Русе. 1902 г., стр. 51.

Бугарка се среща и в района на Крушевац. Великоизворци са показали, че умеят да пазят своите игри и дори да ги пренесат на съседите си. Днес във Велики Извор, независимо от общо приетите игри, каквито са *жикино хоро* и други хора с произход от Централна Сърбия, играят се и игри пренесени по време на заселването: *грънчарка*, *дайчовата*, *клекуцанка*, *ценеле байовата*, *костенка*, *ломско*, *чораво хоро* и др. По стил, техника на игране и наименования, тези игри напълно се различават от днешните игри в същото село, така че спокойно можем да кажем, че са пренесени от България, от където идват част от жителите на това населено място. Описаните игри практикуват и други етнографски групи. По-интересен е примера със село Дубле в областта Ресава заселено с жители емигрирали от Велики Извор. Там и до днес са се запазили игрите, които населението е донесло по време на преселението. По време на подготовката за Първия фестивал на народните игри в Сърбия през 1950 г., танцьорите от това село, наред с останалите са изиграли и следните игри: *едрото*, *карловка*, *лудо хоро*, *ситното*, *тежкото* и *църквенац*, които днес не са запазени дори във Велики Извор. Този пример убедително говори, че при отдавна асимилирано население може да се запазят игри от старият край и след дълго време да бъдат прекарани в новата среда. В крайните села Бракевци и Кленовац, където има известен брой тетевенци, може да бъдат забелязани игрите *грънчарка* и *дайчовата*. Половината от село Гърлян е било заселено с тетевенски българи по същото време, когато и Велики Извор. Гърлян в XVII в. са заселили жителите на румънското село Гурле, на устието на Дунав. Оттам и името на селото. Тетевенците са усвоили нещо от влашките игри, но са им дали и от своите. Това е например сватбената игра *ръченица*. В село Градсково, което е населено с власи, се играе и *ломско хоро*. Неговото название показва, че не е влашко (тетевенците според сръбските изследователи са се преселили в Поморавието от Ломска околия), но то в Градсково се интерпретира по специфичен начин, който се различава от стария образец.

Сръбските автори нееднократно са изтъквали, че западните сръбски земи се отличават с особени етнически и психологически черти на населението. Според Томич в Дробняк (планинска област в Черна Гора) са запазени в най-чист вид старинните сръбски обичаи. Подобно е състоянието в Западна Шумадия и Херцеговина. Съвсем различно е положението по р. Морава и Тимок, където населението празнува специфични български (древнобългарски) езически празници, непознати за сърбите. Това са „вълчите дни“ или „куряци“, „петльов ден“, „мишов ден“ или неделята след Димитровден, Бабин ден, „празната неделя“ след Великден, също „людата сряда“ и „людия петък“. Живко Войников посочва, че например „вълчите дни“ са след Тодоровден, аналогично при осетинците Тотир се отбелязва като празник на вълка, а Тотир означава същото Тодоровден!¹⁴ Така например „вълчите празници“ са известни и под наименованието *Мратинци* в широк ареал от българската етническа територия. За сравнение в околностите на Паракин и областта Темнич в Крушевачко е популярно названието *Мр̀атинци*. Като *Мратинци* се среща в Алесиначкото Поморавие, Болевацкия край, областите Буджак и Свърлиг, Пиротския край, околностите на Свърлиг, Ниш, по Нишава. Във Вранска баня „вълчите празници“ са известни като *Мратинци*, а в град Враня като *Мратинци*, *Мртинци*. В българската по произход част на Косово също е познато названието *Мратинци* (Ново бърдо, Косовска Каменица,

¹⁴ Тихомир Павлов. От Тимок до Морава. София. 1918 г., стр. 119.

областта Средска в източно и южно Косово). На територията на Македония този тип термини са регистрирани преимуществено в западната и източната част на областта: *Мартинци* (Радовиш, Гевгелия), *Мъртенци* (Гевгелия), *Мартинија* в областта Дебърца до Кичевско, единична са фиксирани в едно село в Скопската котловина (с. Катлановци) – *Мратињази*. Картината на този тип номинации за „вълчите празници“ на територията на Помора-вието и Македония може да бъде допълнена със свидетелства и от югозападна България: *Мратинци*, *Мартинци*, област Каменица и Кюстендилско Краище. Терминът се среща също и в няколко отдалечени от западната ни граница региони: *Мратинци* (в Плевенско), *Мратињази* (в Самоковско).¹⁵

В областта на призренско-моравското наречие къщите по селата са от сгруппирания тип, т.е. те са една до друга, с малки дворове, улиците са криви. Селата са разположени почти винаги в долищата или по страните на реките. По средата на селото обикновено има площад, където става хорото. Селата имат кръгла форма и се състоят от отделни махали. Всяко село има едни гробища. Такива са селата от двете страни на съединена Морава, по Българска Морава, в Скопско, в Македония, даже и по най-високите планини. Такива са в цяла Източна и Южна Сърбия и цяла България, с малки изключения. Този тип село сръбският антропогеограф Йован Цвийч нарича скопски тип. В западна Сърбия типът на селата е свършено друг: къщите са много разпръснати, с много големи дворове, в които има градини и ниви. Разпръснати са селата по Колубара, Валевско, край Сава, Дрина, в Копаоник до водораздела на Ибър и в горното течение на Топлица. Този тип села Цвийч нарича старовлашки тип. В долината на западна Морава такива села идват до гр. Тръстеник. В Горна Шумадия отиват до една зона около до Белград, откъдето започват сгруппираните села. Етнографа Смилянич поставя между двата типа села следната граница: от село Рибник в долината на западна Морава през селата: Каменяне, Велуча, Тулена, Трешца, в долината на Кожетинска река с. Станево, в долината на Расина през Шубич, Щатар. Оттук отива на югоизток по западната страна на Велики Ястребац и слиза на южната му страна в долината на Бресница, приток на Топлица. По нататък отива през селата: Конъля, Гайновци до Прокоп. На юг през Житораджа, сетне се повръща на югозапад през Житни поток, Голема река и слиза на Пуста река през с. Бойчица. На юг отива до с. Шилово в долината на Медведжа приток на Ябланица. По нататък най-южните села на сгруппирания тип са следните: Гургусовац (навярно преселено в ново време от Гургусовац (Княжевац на Тимок), Буково глава, Гарина, Вуче и Чухляник. Североизточно от тази граница са селата от сгруппирания тип, на югозапад от разпръснатия и смесения тип. И по на юг по водораздела на Българска Морава от запад селата са от сгруппирания тип.¹⁶ В своята студия „Антропогеографски проблеми на Балканския полуостров“ Йован Цвийч говорейки за типовете села на Балканите, косвено признава, българският характер на сгруппираният тип села, а оттам и на населението, което ги обитава: „В Сърбия от скопския тип села са тези на Морава и в долния дял на Западна Морава, след това тези в източна и южна Сърбия. Тук-там и по останалата част на Сърбия, където ги има на оазиси възникнали, това е винаги, че в тях е заселено торлашко или шопско население. Такива са торлашките села около

¹⁵ Анна Плотникова. Южнославянская этнокультурная лексика в свете ареалных противопоставлений. Москва. 2004 г., стр. 74 – 75.

¹⁶ Гаврил Занетов. Българи на Морава. Исторически и етнографски скици. София. 1914 г., стр. 21 – 22.

Белград (Раковица, Яайнци, Баница, Мокри Луг), след това селата в белградското Подунавие, в Шумадия, например селата Спич, Църни Кал и други“. По отношение на типовете села той казва и следното: „Старовласите носят сега със себе си своите разпръснати, а шопите и торлаците, своите сгруппирани типове села, където и да е възможно.“¹⁷

Много точно етническата и езикова граница между българи и сърби в края на XIX в. е определена от босненският хърватин Стефан Веркович в писмо до Владимир Лемански от 17 март 1878 г.: „Както добрите родители не предпочитат едното си дете пред другото, така, мисля, че ще постъпи нашата мила майка Русия при определяне българо-сръбската граница. Както личи от вестниците, сърбите предявяват съвсем безсъвестни претенции при разглеждане на своите граници, основавайки правата си на някакви фантастични и баснословни исторически предания, защото те не трябва да постъпват въз основа на миналото, а на сегашното, т.е. да поставят естествените граници на всяко племе там, където свършива езикът му. По това природно неприкосновено право не са сръбски не само Скопският, Нишкият и Видинският санджак, тъй като тук говорят така, както в Солун и Одрин, но дори в самото сръбско княжество има около 200 000 души, които говорят като жителите на гореспоменатите три санджака, т.е. на чисто български език, следователно принадлежат на българския клон, а не на сръбския. Споменатите 200 000 души българи живеят в Крушевацкия, Неготинския и Алексинацкия окръг до град Кюприя на Морава. Според моето мнение, основавайки се на сръбската теория за народностите, всичко би принадлежало на България до Паракина и Кюприя на Морава в Сърбия, тъй като, обратно, сърбите си присвояват едва ли не 3 части от България, наричайки я Стара Сърбия. Нечуваните безобразия на сърбите отиват дотам, че те никак не се стесняват да лъжат пред целия свят, като говорят: „Сърбин от Ниш, сърбин от Пирот, сърбин от Лесковец, от Враня, Куманово, Воден, Скопие, Велес, Дебър, Кюстендил, Самоков, Видин и т.н. ...“ Ако гореспоменатите по език принадлежат към сърбите, то тогава може да се каже, че на света няма българи, и следователно трябва да им се даде целия Балкански полуостров. Тогава нека свободно посърбват, колкото си искат хора. Както ще видите от копие на писмото до Г. Юзефович, милостиви господине, истинската граница между сърби и българи е Шар планина. Но и [при] така начертаната от мен граница сърбите остават с по-голяма печалба по отношение на българите, защото Гилянската каза, която граничи с Прищинската каза, е цялата населена с българи с изключение само на 12 села с арнаутско-скиптарско население и език, но също и във всички села, които се намират на Шар планина, не само се говори български, но и акцентът, и самият тип е български. Би било правилно и в общославянски интерес, ако им се забрани да се докосват дори с нокът до чужда собственост. За най-голямо мое учудване, струва ми се, че скоро ще се потвърди това, което аз предсказвах за Сърбия в последното си писмо... За това може да се заключи въз основа на белградските кореспонденции, печатани в „Народен загребски вестник“. И тези кореспонденции излъчват не помалко себелюбиви егоистични желания, отколкото синовете на гордия Албион. В тях се клевети Русия, че тя уж не желала доброто на сърбите, защото те били чули, че тя желала да присъедини към българското княжество някои чисто сръбски места,

¹⁷ Јован Цвијић. Антропогеографски списи. Београд, 1991 г., стр. 63.

като Ниш, Видин, Скопие и Кюстендил. Ристич, който и без това е злобен и разгневен, като чул тази голяма неправда, която се готвела за сърбите, започнал да съчинява меморандум до цар Александър II, за да го отклони от това. Освен това той мисли да поднесе на бъдещия конгрес една рго тетогia, в която с неопровержими факти да докаже, че пределите, в които се намират сега сръбските войски, са сръбски не само въз основа на историческото, но и на етническото право. На такива коварно съблазнителни жалби и превратни понятия човек, който поне отчасти е запознат с Балканския полуостров, не може да гледа иначе освен с пълно отвращение. Свети Апостол Павел е казал, че вярата без дела е мъртва. Същото може да се приложи и към политическата вяра. Както в духовно отношение човек има задължение да действа според поучението и съвета на апостол Павел, също така и по отношение на народа, чийто член е, и на световните отношения. Какъв съм в това отношение, личи от изпратените от мен доклади до Азиатския департамент, до г. Аксаков, до Вас и най-последно до министъра на просветата и на църковните работи в Белград. Моята политическа вяра почива на следната теория — „по неволя всеки е приятел на близкия си” и „всяка животинка скърби за своята мъка”. Този пример бляскаво се потвърждава от това, че Русия няма приятели между чуждоплеменните, следователно тя може да има здрав съюз само с единоплеменните и славяни; но те са още робни и не са свободни и затова от тях не може да се очаква полза преди тяхното освобождение и укрепване. Начало на това сега се поставя в Турция. Съдбата на Русия я е определила да бъде майка на славянските племена и в общославянски интерес при на границите трябва да се постъпи така, както обикновено постъпва с децата си добрата майка, т.е. да не се дава ухо на внушенията на егоистичните сърби, но границите трябва да се определят по справедливост, където се чува сръбски език, нека бъдат сръбски, а където български – български“.¹⁸ Според Йоаким Груев в 1869 г. в Сърбия имало около 400 000 българи. Според Д. Момирович в Североизточна Сърбия живеели 150 000 българи. Анастас Иширков пресмята, че до 1878 г. в Сърбия е имало не по-малко от 100 000 българи. По сведения на Гражданското управление при Руската главна квартира през 1877 г. в каази-те Ниш, Пирот, Враня, Лесковъц (сръбски Лесковац), Прокопие (сръбски Прокупле) и Куршумлия (присъединени към Сърбия по Санстефанския и Берлинския договор от 1878 г.) имало 405 000 българи, които съставлявали 75,4 % от населението, като само в Нишавско (Нишко и Пиротско) те наброявали 270 000 души.¹⁹ По сръбски данни днес носителите на Тимошко-Призренския диалект, считащи себе си за част от сръбският етнос възлизат на около 1 500 000 души.

Българският характер на Поморавието и Тимошко намира потвърждение и в областта на топонимията. Макар и като че ли обречено на забравата, “старото” име на река Южна Морава – “Българска Морава” – все още се среща в стари книги, справочници, географска литература. Знае го и част – като че ли все по- намаляваща – от българската интелигенция. Знаят го без съмнение и 94 историците, които изучават българската история от XIX век – то присъства в документи, с които работят. Към XVI в. днешната Велика Морава е била наричана само Морава. Тя се е образувала от

¹⁸ в-к Свободно мнение, бр. 51, 20. XII. 1914, стр. 707 и сл. Оригиналът е на сръбски език. По: Македония. Сборник от документи и материали. София. 1978 г., стр. 332–334.

¹⁹ Петър Коледаров. Брой на българите – 1878, 1912, 1918, 1968 г. В: сп. Население, бр. 4, 1990 г., стр. 86.

сливането на реките Ибар и Нишава. В горното си течение днешна Южна Морава се е наричала Голема, а в долното си течение до сливането си с Нишава се е наричала България.²⁰

Както Южна Морава поради българското население, което живее край нея, е наречена българска, бугар, също така и Източния или Велики Тимок се е наричал Български Тимок. Това виждаме в картите на Marsigli и на von Neüberg. По-късно (1827 – 1829 г.) Вук Караджич в своите писма споменава често **Бугарски Тимок**. И изследователите от по-късно време, след като долни Тимок бил присъединен към сръбското княжество, са поставяли изворите на Велики или Бугарски Тимок в България. В едно свое писмо от 1827 г. той изброява селата, които лежат дясно от Български Тимок, и пише, че Гургусовички (Княжевишки) окръг, както и селата на дясно от Български Тимок, ги е владеел Кара – Георги, но тях турците ще ги задържат, **защото те са вече в България.**²¹

На старите карти се откриват и други интересни названия: 1. Село **Бугар Корито** източно от гр. Княжевац, в Тимошко, почти на самата граница с Османската империя; 2. Село **Бугариновча** и **Бугариновска река** източно от гр. Прокопие (близо до града); 3. Село **Шилова българска**, на р. Ябланица, западно от гр. Лесковац. През XVI – XVII в. областта между Паракин и Ниш е известна като **Бугарски лес**.

Въпреки целенасочената сърбизация от страна сръбската държава в периферните райони на Поморавието и в Тимошко населението не само не е загубило своите български етнокултурни характеристики, но и пази някакъв смътен спомен за това, че има различен произход от истинските сърби. Подобно нещо може да се констатира или най-малкото да се установи и сред потомци на българи, по произход от по-западни райони. През далечната вече 2009 г. (по-точно на 25.03.2009 г.) по електронната поща ми бе пратено от д-р Живко Войников едно съобщение, адресирано до него, от сръбският гражданин С. Д., живеещ понастоящем в Белград, което гласи следното: *„Ще използвам английски, тъй като разбирам български много добре, но не мога да пиша върно на него все още. Това съобщение го пращам до Вас и до Иванко Тертер. В течение на предишния месец и половина аз се рових много и достигнах до удивителното откритие, че не само аз, но и хората по протежение на Българска Морава и в Македония са всички от български произход. Всеки един исторически документ показва че нашите предци са били българи а не сърби. Обаче, истина е онова, което Вие казвате, че мнозинството от хората са били асимилирани успешно и сега техните внуци живеят със силното убеждение, че са сърби по произход. Моите предци по майчина линия са от Враня и различни села южно от града, намиращи се близо до сегашната граница с Македония и България. Носили са ясни български имена (като Трайко, Величко, Стоян), но и тези имена бяха обявени за сръбски през XX в. Всички са били принудени да приемат окончанието -ич за фамилните имена и да не проявяват българско съзнание. Аз все още помня, че моята баба ми казваше как сръбския език е чужд за тях, тъй като те са били принуждавани да го учат в училище, същото казваше и дядо ми. Те даже са пазили обичая на мартениците, традиция която помня и от моето детство, но тогава смятахме че е локална за Югославия, от*

²⁰ Йордан Табов. Река с името „България“. В: The Belogradchik journal for local history, cultural heritage and folk studies, volume 1, number 1, 2010 г., стр. 94 – 116.

²¹ Анастас Иширков. Западните краища на българската земя. София. 1915 г., стр. LVI.

района на Враня. Аз съм наполовина българин и осъзнах начина, по който моите предци са били принуждавани бавно и постепенно да се от-кажат от българската си идентичност. Аз съм един от първите които поискаха български паспорти, **не заради визите**, и Сърбия вече е свободна от визи, а заради моралното удовлетворение, тъй като съм един рядък пример за моравски българин който може да каже: „Чувствам се българин, такива са били и дядовците ми. Приемете ме като такъв“. И други отделни хора от Поморавието се сещат за българските си корени, спомняте ли си отец Йован от Призренския манастир „Св. Архангели“, който в предаването „Другата България“ излъчено през месец юни 2008 г. по БТВ каза на доста правилен български, че около Ниш живеели сърбо-българи и населението не било нито сръбско, нито българско. За съжаление тези краища с българско по произход население в Сърбия целенасочено се държат в бедност без разлика дали това е Босилеградско или Царибродско, където повечето хора се самоопределят като българи или районите на Враня, Лесковъц, Сурдулица, Пирот, Княжевац и други, където населението е сърбизирано, но демографски са по-добре от редица региони в България, въпреки изселванията. Дори тимошко-призренския диалект се нарича „селски“ и е максимално дискриминиран. Друг малко известен факт, е че и днес дори самите сърби казват, че тези на юг от Паракин са българи. Така че, българският етнически елемент в границите на днешна Сърбия не е асимилиран безвъзвратно. Просто липсва каквато и да е заинтересованост от българска страна в лицето на историци, общественици, политици, и т.н. Единствено отделни ентузиасти с интереси по темата хвърлиха камък в блатото, но ефекта беше нулев.